

DEN LEGENDE VIRKSOMHED

Et essay om den unødvendige leg
som et nødvendigt træk ved menneskets virksomhed

Benny Karpatschhof

Artiklen søger at indkredse det aspekt af menneskets virksomhed, der både omfatter børn og voksne, og som er karakteriseret ved ikke at have et motiv knyttet til et eksternt behov eller en eksternt genstand, men som alene er knyttet til det lystbetonede og fascinerende ved virksomheden selv. Dette aspekt kaldes for legende virksomhed. Legende virksomhed opstilles som afgørende for enhver menneskelig overskrivelse af eksisterende virksomheder. Det understreges, at legende virksomhed indgår i en dialektisk sammenhæng med den målrettede, med den alvorlige virksomhed. Legende virksomhed beskrives i problem-løsning, matematik, æstetisk virksomhed, humor og det som Bakhtin kalder karnevalisme. Der anvendes konkrete eksempler fra Galebevægelsens Middelfartaktion og fra Heines digt »Tyskland – vinteræventyr«.

Homo ludens – Leg som menneskeligt karakteristikum

Da jeg i min grønne ungdom læste Huizingas bog *Homo ludens*, var det en åbenbaring for mig, at legen kunne opstilles som en antropologisk invariant. Nu er der imidlertid to slags af sådanne antropologiske invarianter. Der er dem, som ganske vist karakteriserer mennesket ved at være træk, som alle mennesker er i besiddelse af, og så er der de særlige slags karakteristika, som Aristoteles definerede, og som skolastikken overtog under navnet *specifica differentia*, de *specificerende karakteristika*.

Det hører således til menneskets *uspecifikke* karakteristika, at vi føder levende unger, at vi drager omsorg for dem, og at de leger, for det er træk, vi også finder hos pattedyr og fugle. Legen er snarere et *specificerende* karakteristikum hos alle de højere vertebrater. Hvis vi skal finde noget *særligt* menneskeligt i menneskers leg, så kan vi altså ikke finde det i legen som sådan. Men det er netop det særligt menneskelige i vores leg, jeg er ude efter, og den tese, der skal argumenteres for, er, at dette *specificerende* karakteristikum netop er den *legende virksomhed*.

I min disputats¹ har jeg, i forlængelse af Leontjev, søgt at indkredse den menneskelige virksomhed som det mest omfattende begreb for vores arts *specifica differentia*. Jeg har her som overordnet begreb opstillet *middelbarheden* som det særlige ved den menneskelige virksomhed, og herunder opererer jeg med 4 forskellige slags formidlinger for den menneskelige virksomhed, nemlig:

1. redskaber
2. betydning
3. Kooperation
4. tilegnelse

Redskabet er kategorien for den *materielle kultur*

Betydning er kategorien for den *kognitive kultur*

Kooperationen er kategorien for vores *socialitet*

Tilegnelsen er kategorien for vores *læring og udvikling* til samfundsmæssighed.

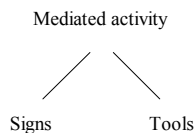
Disse 4 træk er efter min opfattelse de mediatorer, der afgrænser den menneskelige virksomhed fra den, vi finder hos andre arter, og dermed er de også specificerende karakteristika for det antropologiske. Men det udelukker ikke, at der andre virksomhedstræk, der får en specifik udformning i den menneskelige virksomhed, og som dermed også kommer til at udforme menneskets virksomhed på en særlig måde.

Faktisk kan *legen* indplaceres som et afgørende træk ved den dialektiske pardans, jeg har opstillet mellem *frembringelse* og *tilegnelse*. Frembringelse er den menneskelige virksomheds *eksternaliserings*side, den side af virksomheden, hvor vi sætter vores væsen uden for os selv gennem skabelsen af de frembringelser, der kommer til at udgøre kulturen. Tilegnelse er den menneskelige virksomheds *internaliserings*side, den side af virksomheden, hvor vi gør kulturen til en del af vores væsen gennem vores tilegnelse af den.²

1 (Karpatschhof 2000).

2 Grundlaget for min udgave af virksomhedsteorien er lige så høj grad Vygotsky som Leontjev, specielt begrebet om medieret virksomhed, sammenhængen mellem redskab og betydning, og mellem eksternalisering og internalisering. Hvad angår de to første punkter, belyses de i følgende citat:

....[T]he basic analogy between sign and tool rests on the mediating function that characterizes each of them. They may, therefore, from a psychological perspective, be subsumed under the same category. We can express the logical relationship between the use of signs and of tools using the schema in [the] figure [→], which shows each concept subsumed under the more general concept of indirect (mediated) activity. (Vygotsky 1978, p. 54).

Hvad er da den legende virksomhed? Dette virksomhedsaspekt vil jeg her bestemme som det principielt selv-overskridende ved den menneskelige virksomhed. Det som gør, at mennesket ikke blot er underkastet virksomheden, som myrerne er underkastet myretuens kollektive disciplin, eller den underkastelse et givet økonomisk system instituerer over dem, det behersker. Såvel i frembringelses- som i tilegnelsesaspektet er der nemlig et besynderligt træk ved den menneskelige virksomhed, som bestandig tenderer at unddrage sig styringen fra en bestemt målrationelitet, altså den snævre måltæthed, som den samfundsmæssige orden sætter. Dette træk er ejendommeligt ved at være irrationelt, anarkistisk, tilsyneladende formålsløst. Dette åbenbart meningsløse karakteristikum forekommer under mange navne, leg, morskab, fantasi, humor, kunstnerisk udfoldelse. I de mest repressive samfund er det helt eller delvis forbudt, i lidt mindre undertrykkende kulturer søges det blot inddæmnet og kontrolleret. Og vores forbrugersamfund har på den mest snedige måde gjort den legende virksomhed til både konsum og drivmiddel i afsætningen og omsætningen af det, som skal konsumeres. Men uanset hvordan kategorien leg samfundsmæssiggøres, så et det kun, når mennesker leger, at der kan ske det, at virksomheden overskrider sig selv, og dermed er det på godt og ondt legen som virksomhedsaspekt, der er selve dynamikken i den kulturelle udvikling, selve kilden til kulturel emergens.

Leontjevs definition af virksomhed er i overensstemmelse med hans marxistiske referensramme solidt funktionalistisk:

According to the terminology I have proposed, the object of an activity is its true motive. It is understood that the motive may be either material or ideal, either present or in perception or existing only in the imagination or in thought. The main thing is that *behind* [forfatterens fremhævelse] activity there should always be a need, that it should always answer one need or another. (Leontjev 1978, 62.)

Læg mærke til det fremhævede ord *behind*. Virksomheden er ifølge Leontjev ikke *udløst af* et behov, men *rettet mod* et behov. Nu er Leontjev jo ikke nogen banal funktionalist, så han gør meget ud af, at det hos mennesket i højere grad er virksomheden, der udvikler behovene end omvendt. På den anden side er der jo en instrumentalistisk klangfarve i hans virksomhedsbegreb. Det fremkalder måske visioner om klapjagt eller bygning af store dæmninger, men fodboldspil, romanlæsning eller komposition af symfonier er nu ikke det, man i første omgang kommer til at tænke på. Det er imidlertid netop den slags virksomhed, der er genstanden for den virksomhed, jeg bedriver i skrivende stund.

Ved *legende virksomhed* vil jeg forstå den kategori af virksomhed, hvis motiv er virksomheden selv. Hvor der ikke er noget behov bagved, eller foran for den sags skyld. Behovet er der her og nu, det er nemlig at udøve

den pågældende virksomhed for dens egens skyld. Simpelthen fordi den er sjov, underholdende eller måske ligefrem fascinerende. Det indebærer selvfølgelig, at det bliver et psykologisk, eller rettere et fænomenologisk, spørgsmål, om en bestemt virksomhed kan karakteriseres som legende. Så vidt jeg kan se, ud fra en ganske vist noget ukvalificeret position som en kulturel afvigende mandsperson med et dyslektisk forhold til fodbold, så er der en del professionel fodbold, som ikke er særligt legende. Og når Mozart var bagefter med såvel husleje som komposition af et bestillingsarbejde, så har det måske ikke i altid været specielt morsomt. Men noget afgørende ved det legende er, at det ikke er en klassifikation der opdeler virksomheden i to afgrænsede kategorier. Det er et aspekt ved en hvilken som helst virksomhed, som kan være til stede, eller som kan være fraværende. Uanset hvor skadet og uoplagt en professionel fodboldspiller er i starten af kampen, så kan det jo være, at han (eller måske hun) bliver grebet af spillet undervejs. Ja hvis han eller hun ikke gør det, så er det måske i sig selv en trussel mod fodboldspillerens karriere. Og selv om Wolfgang måske undertiden har bandet såvel huslejerestancer som bestillingsopgaver langt væk, så er han tydeligvis begyndt at lege med musikken i heldigvis de fleste af sine kompositioner.

Uanset det funktionalistiske udgangspunkt hos Leontjev er han i høj grad opmærksom på det selvmotiverende ved virksomheden. Det fremgår bl.a. af hans analyse af selvstændiggørelsen af en underordnet handling, der bliver ophøjet til en virksomhed:

There is an essential change in activity that leads to awareness of the sphere of men's other relations coming about, as well as awareness of the sphere of direct production.

The emergence of a relative stable technical division of labour made this change necessary; the division was expressed in individual people's acquiring of fixed production functions, i.e. in their being constantly engaged in performing a certain round of actions. The natural consequence of that [...] was that a kind of shift of motive took place in the objective of these actions. The action was also now transformed, but no longer into an operation [en process Leontjev netop har analyseret i det foregående, forf. Tilføjelse], but into activity that now has an independent motive. Such shifts of motives also come into the realm of the conscious. These are the ordinary cases when a person undertakes to perform some actions under the influence of a certain motive, and then performs them for their own sake because the motive seems to have been displaced to their objective. And that means that the actions are transformed into activity. (Leontjev 1981, 238)

Denne opgradering af en handling eller en underordnet virksomhed er efter min opfattelse en central del af kulturudviklingen. I min afhandling (Karpatschof 2000, p. 418-38) har jeg søgt at bestemme de formale viden-

skaber, herunder matematik, på denne måde. Netop i tilfældet matematik er de fleste mennesker godt klar over, at denne disciplin kan være nyttig. At den også kan være morsom, er imidlertid en uden for matematikerkredse ofte velbevaret hemmelighed. Og selv om det desværre er uden for rækkevidde at bedrive fænomenologiske studier af bogholderne og landmålerens forhold til datidens matematik i Sumer og det faraonske Ægypten, så er det min tese, at selvstændiggørelsen af matematikken fra dens indlejring i en instrumentel praksis, kun har været mulig, fordi nogle af bogholderne og landmålerne har været nørdere, der hæmningsløst har overgivet sig til den særlige legevirksomhed, som grækerne i Antikken helt frigjorte fra dens funktion og gav navnet matematik.

Matematikens opståen er således et af de mere markante eksempler på dialektikken mellem instrumentel målrettethed og leg i den menneskelige virksomhed.

Leg og alvor

Et andet eksempel på denne dialektik er suspensionen af målrettethed, når den spænder ben for kreativitet. Denne paradoksale opgivelse af virksomhedens organiserende disciplinering kender vi fx fra begrebet brainstorm. Her holder man under en problemløsning frikvarter fra fornuftens snærende bånd, på et tidspunkt, hvor den alligevel er kørt fast, og giver sig til at lege. Ganske vist har man den klare forhåbning, at legen fører til en løsning, og legen er således for så vidt instrumentel, dvs. underordnet problemløsningen, men legen virker nu kun, hvis man tager den alvorligt, altså *leger for alvor og ikke bare for sjov*. Denne vekseldrift, hvor konvergente og divergente processer afløser og støtter hinanden, er utvivlsomt et helt afgørende princip i den menneskelige kognition.

Hvis vi med et let legende misbrug af psykoanalysen kalder dette fænomen for regression i jegets tjeneste, så har vi her det omvendte fænomen, som vi så passende kunne kalde for *jeget i regressionens tjeneste*. Det er den dybe alvor, som karakteriserer enhver leg, der vil være sig selv bekendt. Når man som bedstefar skal til at genoplæres som legekammerat til sit barnebarn, så genopdager man, hvor koncentreret og engageret barnet ofte er i sin leg. I ordentlig leg skal man gøre sig umage. Det skal selvfølgelig være morsomt, men det skal ikke være så pjattet, at selve legens fantasiunivers falder fra hinanden, og selv når man pjatter, skal man gøre det med en vis konsekvens og disciplin.

Det ejendommelige er altså, at ganske vist er alvor og leg antinome begreber mht. deres rent betydningsmæssige *indhold*, deres *intension*, men det er det på ingen måde i deres faktiske omfang, deres *ekstension*. Derimod kan der være tale om vægt- eller polskifte i dialektikken mellem de to aspekter. Et eksempel fra det virkelige liv kan illustrere dette forhold. Ved

nogle faglige revyer, hvor jeg har været tekstforfatter, er der ofte sket et polskifte i 4 akter:

- Første akt. Den dominerende pol i starten er legeaspektet. Man er gået til opgaven, fordi man finder det morsomt at skrive viser.
- Anden akt. I næste omgang er ansvaret begyndt at tynde en. Nu kommer der snart flere hundrede mennesker med den legitime forventning at opleve en underholdning af en vis kvalitet, og nu sidder man foran det hvide papir og er idémæssig så tør som Kalahari.
- Tredje akt. Når man får sparket sig selv i gang, så kommer heldigvis lysten, spontaniteten. Fra underjordiske kilder springer noget frem. Man ved ikke hvorfra og hvordan, men følger blot lystens retning, undertiden på lykke og fromme.
- Fjerde akt. Indimellem opstår der tekniske problemer. En verselinie med en bovlam rytme. Et rim, der skriger langt væk af nød, snarere end af nåde. Så må man til det hårde og møjsommelige arbejde ved rimsmedens esse og ambolt.

Og sådan afløser lege- og alvorsspektet hinanden i en intim pardans. Alvor og leg de vandre til hobe.

I referatet af den bestemmelse af virksomhedsbegrebet, som er foretaget i min førnævnte afhandling, anførte jeg 4 mediatorer som karakteristika for den menneskelige virksomhed. Når der her også peges på legeaspektet som et afgørende moment, må det have tætte relationer til disse mediator. Det skal der nu argumenteres for:

Redskabet

Ved siden af betegnelserne homo sapiens og homo ludens er homo faber en ofte fremhævet karakteristik af vores art. Mennesket som håndværker, som redskabsfremstiller og som redskabsbruger. Et af de frapperende træk ved kulturudviklingen er netop kreativiteten i den materielle kultur, i menneskets tekniske virksomhed. Denne tekniske opfindsomhed opfatter jeg som en side af den legende virksomhed. Flintsmeden i neolithicum må have fundet det morsomt at lave smukke knive, og aftagerne har kunnet lide at se på dem og holde dem i hånden. Homo faber er også homo decorans. Og da hjulet blev opfundet som redskab, hvilket skete senest 3.500 f.v.t. i Mesopotamien, skete det gennem den tekniske kreativitet hos pottemagerfagets udøvere, som havde været i gang i 4-5.000 år på det tidspunkt. Pottemagerne startede med at forme lerkrukkerne i hånden, så blev de placeret på et fast underlag, mens de blev drejede, og på et tidspunkt blev drejebælgelsen overført til dette underlag³. Overgangen fra det faste underlag til

3 Se (Karpatschof 2000, p. 287), (Clark 1969, p.103), (Leeuw & Pritchard 184), (Loebert 1984, p. 208).

pottemagerhjulet har utvivlsomt resulteret i dårlige potter i en ret lang periode, hvor den kreative pottemager må have gjort det for sjov.

Betydning

Intimt knyttet til redskabet er betydning. Betydning er fx redskabets artikulation, og redskabet er betydningens realisation. Når Chomsky fremhæver generativitet som et grundlæggende træk ved sproglig virksomhed, er det netop et udtryk for legen i den kognitive kultur. Vi har allerede set på den legende virksomhed i matematik. Legen med sproget er kilder til al litteratur.

Kooperationen

Leg og Kooperation er sammenknyttede i det forhold, at legende virksomhed som al anden virksomhed er kooperativ. Selv isoleret legeaktivitet indgår i en social kontekst, og de fleste lege er kooperativt organiserede, fx spil, sport og dans.

Tilegnelsen

Leg er først og fremmest knyttet til barndommen, selv om Huizinga (1963) jo påviste, i hvor høj grad også voksnes liv er præget af leg. Men når vi opfatter legen som noget, der især er børnenes privilegium, så er det, fordi leg er så afgørende for den tilegnelse, der er dominerende i barnets virksomhed. Der er ikke blot tale om, at børnene tilegner sig de voksnes virksomhed ved at imitere den i fx rollelege⁴, men selve barnets udforskning og afprøvning af såvel den fysiske verden som kulturen har karakter af leg. Tilegnelsen foregår i det, Vygotsky kalder *den nærmeste udviklingszone*⁵, og det samme præg af overskridelse har enhver form for legende virksomhed.

Karnevalistisk legevirksomhed

Ved alle disse 4 mediatorer er der altså en intim forbindelse mellem alvor og leg. Ofte er der som før nævnt tale om en pardans eller en vekselsang. Der er imidlertid også stjernestunder, hvor den dybeste alvor og den mest overgivne og kåde leg smelter sammen i et sublimt favntag. Det er således velkendt fra deltagerberetninger, at der under en revolution ofte hersker en euforisk stemning. En massepsykologisk fest på historiens dansegulv. Så-

4 Rollelege er udførligt behandlet i (Elkonin 1988).

5 Vygotskys definition er:

The Zone of proximate development [...] is the distance between the actual developmental level as determined by independent problem solving and the level of potential development as determined through problem solving under adult guidance or in collaboration with more capable peers. (Vygotsky 1978, 86)

danne fænomener skal ikke idylliseres. De har det med at gå over i en ekstatisk tilstand, hvor begejstring slår over i omnipotens, og derfra ikke sjældent videre til vold. Vi kan opleve den nazistiske eufori i Leni Riefenstahls film, og jeg kan forestille mig, at de serbiske voldtægtsorgier og massebordet på tutsierne i Rwanda har været et sådant dæmonisk legeorgie. En af de onde lege, som Ivy Schousboe kalder dem. Bahktin har imidlertid peget på en historisk tradition for en karnevalistisk omvending af de herskende magtrelationer. Og jeg skal nu skildre et eksempel på en sådan, hvor der netop skete en momentan omvending af de herskende magtrelationer, en overskridelse, der var præget af både stor alvor og af overgiven løsslupenhed. En højtidelighed og en lystighed, som smeltede sammen til den enhed, som hedder hengivelse.

En sådan begivenhed oplevede jeg under, hvad der var et højdepunkt under Galebevægelsens blomstringstid, nemlig aktionen sommeren 1984 på Middelfarts psykiatriske hospital. Dengang et af de mest repressive steder i danske psykiatris gulag. En veritabel dansk gøgerede.

Galebevægelsen var på det tidspunkt 5 år gammel og så velkonsolideret som en græsrodsbevægelse af utilfredse patienter, pårørende og behandlere, at den kunne sætte ind mod en af hovedbastionerne i antaltpsykiatrien. Derfor blev årets sommerlejr lagt i Middelfart, hvor en symbolsk belejring af hospitalet blev organiseret. Med den særegne kreativitet, der prægede Galebevægelsen i disse år, blev en hel række af stadig mere fantasifulde og dristige aktioner udtænkt og iværksat. Det startede meget forsigtigt med, at en gruppe gale tog ind til hospitalet for at få kontakt med deres internere kammerater. Denne gruppe havde løbesedler med, der inviterede til at besøge lejrens åben hus-dag om lørdagen. Ikke så snart havde de fået kontakt med interesserede patienter, før aktivisterne fik besked om omgående at forlade området. Den næste aktion var derfor mindre diskret og mere selvbevidst. Det var et teateroptog gennem byen Middelfart. Inspireret af billedstofteatret bevægede optoget sig tavst ad byens hovedgade, illuderende en hel psykiatrisk afdeling. I spidsen kom overlægen, som dirigerede optoget med sin fløjte. Et i øvrigt ret praktisk ledelsesværktøj. Så kom plejerne forsynet med snore, med hvilken de trak hver sin samling af gale, som repræsenterede alle kategorier af patienter fra psykiatrien. Kroniske medicinstive patienter, cigaretrygende trilafonvrag med dyskinesier, patienter, der var voldsramte, og dem, som var bæltefixerede. Den langsomme gang var på en gang uhyggelig, livagtig, og vildt parodierende. Tilskuerne vidste ikke, om de skulle le eller græde, men faktisk var der lige meget grund til begge dele.

Dagen efter, om lørdagen, var der åbent hus, hvor der kom interesserede eller nysgerrige fra byen, en del patienter fra anstalten og også enkelte af dens personale, som bl.a. fik tilbudt psykologisk rådgivning. Der var imidlertid også et indslag af veritabel alvor. En høring om overgrebene på hospitalet, hvor patienter og personale aflagde vidnesbyrd. Denne høring var

en slags prøvekørsel af den store Middelfart-høring⁶, som Galebevægelsen foranstaltede nogle år senere, og som førte til fyringer af overlæger, omstrukturering og nedlæggelse af hovedparten af sengepladserne.

Umiddelbart efter denne weekend skete der noget, som var en sand gave til Galebevægelsen.

De overenskomstansatte plejere, der var betydeligt mindre reaktionære end de fastansatte, og som for en dels vedkommende havde deltaget i lørdagens høring, nedlagde arbejdet i protest mod fyringen af deres afdelingsleder, der øjensynligt var for progressiv efter overlægernes smag. Det fik øjeblikkelig Galelejrens deltagere til at organisere en sympatidemonstration uden for hospitalets administrationsbygning. Demonstrationen var en karakteristisk blanding af alvor og ironi. Faktisk var der sympati for såvel afdelingslederen som de strejkende, men Galebevægelsen forsømte ikke lejligheden til understrege, at den især priste plejernes arbejdsnedlæggelse, fordi patienterne blev skånet, så længe den varede. Eller som det lidt mindre subtilt blev formuleret på en plakat: »Strejk – og tag en tæskepause«. Nok inspireret af 70'ernes berømte parole: »Støt politiet, tæsk dig selv«. Der var også en helt overdækket lastvogn som med store transparente reklamerede med at være indrettet som Galebevægelsens omskolingskursus.

Efter disse vellykkede, men endnu ret spagfærdige skærmydsler besluttede Galelejren at foranstalte et egentlig stormløb mod den forhadte anstalt. Det var endnu slet ikke lykkedes at få de virkeligt ansvarlige, lægerne, i tale. Det skulle der nu rådes bod på. I spredte formationer fordelte et større antal lejrdeleger sig diskret på hospitalsområdet, hvor de afventede lægernes morgenkonference i administrationsbygningen. Ved starten af denne konferencelokal strømede de nu hen mod bygningen, hvor de besatte konferencelokalets fløjddøre, hvorfra lægerne blev informeret om, at de var spærret inde, fordi de på irrationel vis modsatte sig en fornuftig samtale. De

6 Galebevægelsens Middelfart-høring. Denne høring var også en tur de force, om end så præget af lidelse, ydmygelse og undertrykkelse, at karnevalismen, der i et efterfølgende afsnit bruges som karakteristisk af Galebevægelsen, alene kom til udtryk i den omvendning af magtforholdene, at det var de gale, som gjorde sig til dommere over deres bødler. Christian Bonde, en ildsjæl der efter en hel barndoms og ungdoms mishandling som fejlanbragt inden for den daværende Åndssvageforsorg, var den centrale figur i Galebevægelsen, organiserede en hel række af busser med patienter fra Middelfart Sygehus. Og ved Galebevægelsens høring i København aflagde de for et tribunal vidnesbyrd om den groteske virkelighed på sygehuset, hvor en uheldig alliance mellem plejernes korrupsion og overlægernes inkompetence fastholdt patienterne under betingelser som beskrevet i Foucaults *Madness and Civilization* (Foucault 1965). Denne høring var ikke kun en symbolsk manifestation. Der blev nøje sikret båndoptagelser af alle vidneudsagn fra den flerdagelange høring, alt blev skrevet ud, og hele denne dokumentation blev udgivet i en rapport på 168 sider.

fik at vide, at de ikke ville blive lukket ud, før de gik i dialog med Galebevægelsen om behandlingen af patienterne.

Dette var slet ikke en militant aktion a la Rote Armé Fraktion. Det var en karnevalistisk omvending, hvor forholdet mellem gale og psykiatere blev sat på hovedet med det pædagogiske formål at vise lægerne, hvad inde-spærring egentlig var for noget. Denne hensigt blev da også opnået omgående. Lægerne blev grebet af panik, de mest adrætte flygtede ud af vinduet, og de ældre undslap kun den traumatiske oplevelse gennem en ellers blokeret bagdør, som blev åbnet udefra af deres mere akrobatiske kolleger. I øvrigt havde Galebevægelsen allieret sig med et tv-hold, så aktionen kunne vises for befolkningen. Den havde jo da også en klassisk nyhedsværdi af typen *mand bider hund*.⁷

Jeg snakkede for nylig med en anden deltager i denne aktion⁸, som altså fandt sted for små tyve år siden. Vi gled øjeblikkeligt i erindringen tilbage til denne stjernestund. En oplevelse af den type, som Anker Larsen har kaldt for evighedens øjeblikke. Det var på en gang noget af de morsomste og mest alvorlige, vi nogensinde havde deltaget i. Det var den sammensmeltning af modsætninger, som efter Kants mening karakteriserer det sublimе.

Jeg nævnte før, at der i Galebevægelsen var elementer af, hvad Bakhtin kalder for karnevalistisk kultur. Han siger herom i *Problems of Dostoevsky's Poetics*

It could be said (with certain reservations, of course) that a person of the Middle Ages lived, as it were, *two lives*: one that was the *official* life, monolithically serious and gloomy, subjugated to a strict hierarchical order, full of terror, dogmatism, reverence and piety; the other was the *life of the carnival square*, free and unrestricted, full of ambivalent laughter, blasphemy, the profanation of everything sacred, full of debasing and obscenities, familiar contact with everyone and everything. Both these lives were legitimate, but separated by strict temporal boundaries. (p.129-30).

Og i *Rabelais and his World* peger Bakhtin på det utopiske element i karnevalismens *groteske realisme*:

⁷ Skildringen af aktionerne er baseret på (Selmer 1984a og b).

⁸ Karl Bach, der på grundlag af mange års erfaringer som psykiatrisk patient nu er medlem af regeringens råd for samfundets udstødte.

The grotesque discloses the potentiality of an entirely different world, of another order, another way of life. It leads man out of the confines of the apparent (false) unity, of the indisputable and stable (p. 48).

Jeg opstillede i starten af artiklen den tese, at enhver overskridelse i virksomheden og dermed i kulturen forudsætter et moment af leg i virksomheden.

Med Bahktins begreb om det karnevalistiske nærmer vi os det farlige begreb som hedder utopien. De totalitære eksperimenter i forrige århundrede har givet utopi som begreb en særdeles dårlig presse. Og det er jo rigtigt nok, at utopier egner sig dårligt til bogstavelig, fundamentalistisk realisation. De har det med at blive påståelige. Men samtidig er den stræbende utopi kilden til alle sociale og politiske fremskridt. Den udgør, hvad Bloch (1995) kalder *håbets princip*.

Leg og humor

Men for ikke at havne i en alt for pretentiøs og kedsommelig alvor vil jeg gå over til den side af den legende virksomhed, som er humoren. Der er jo så mange definitioner af dette begreb og så mange værker til dets bestemmelse, en fremragende fagspsykologisk bog er her Vejleskov bog om humor (2000). Mit eget signalement er følgende:

Humor er fremstillingen af det komiske misforhold mellem det grandiose mål og det pauvre resultatet af menneskets stræben. Med overbærende sympati for begge dele.

Afhængig af hvor man lægger hovedvægten i elementerne i denne bestemmelse, har vi her en bue fra hån og sarkasme over ironi og selvironi til den store humors solidariske indforståethed.

Et eksempel på en humorens mester, der formåede at beskrive hele denne bue i en enkelt suveræn bevægelse, var Henrich Heine, som måske netop blev så forhadet en ironiker på grund af sin i virkeligheden varme og menneskekærlige indforståethed med sine ofre. Heine gjorde sig ikke bedre end sine ofre, kun morsommere. Et berømt eksempel findes i det man regner som hans hovedværk *Deutschland – ein Wintermärchen*:

Zu Aachen, im alten Dome, liegt
 Carolus Magnus begraben.
 (Man muß ihn nicht verwechseln mit Karl
 Mayer, der lebt in Schwaben.)

Ich möchte nicht tot und begraben sein
 Als Kaiser zu Aachen im Dome;
 Weit lieber lebt' ich als kleinster Poet
 Zu Stukkert am Neckarstrome.

Heinrich Heine, *Deutschland*
 – *Ein Wintermärchen, Kaput III*^{9 10}

Baggrunden for disse verselinier var Karl Mayer, en af Heines bitreste modstandere i kampen mellem tyske reaktionære og liberale i 1840'erne, de repressive år før det endelig brød løs i 1848. Mayer var en fremstående repræsentant for en biedermeiersk hjemstavnsproesi i Schwaben, og i disse to små vers lykkes det Heine at gøre sin modstander til grin ved at advare mod at forveksle ham med den største af alle store tyske kejsere. En forveksling, der med hensyn til navnet er så meget mere nærliggende som Karl Mayer faktisk, er den tyske udgave af Karl Magnus. Samtidig gøres også den tyske nationalismes ikon, Karl den Store, til grin ved at sammenligne ham med den lille digter. Endelig foretager han en posthum majestætsfor nærmelse ved erklære sig meget bedre faren end den stendøde kejser, ligesom den stakkels Karl Mayer fremstår i al sin rørende mangel på format ved i modsætning til den majestætiske, om end noget livløse placering af Karl den Store i domnen, at være placeret i så biedermeiersk en lokalitet som Stukkert am Neckarstrome.

Men humoren transcenderer modstillingen i denne kiasme mellem det majestætiske ved den døde og det diminutive ved den levende Karl. For versene kommer også til at handle om det vidunderlige ved vores korte liv og det groteske ved vores dødelighed. Lige som de jo handler om det latterlige ved vores stræben efter udødelighed og berømmelse. Især når misforholdet mellem ambition og resultat er så bastant som hos Schwabens huspoet. Som Helge Hultberg (1969) gør opmærksom på, kommer vi lige

9 <http://www.wm.edu/CAS/modlang/gasmit/ger303/heine/wintermaerchen/caput3.html>

10 Af hensyn germanofobe læsere skal jeg give den danske oversættelse, som Hans Hartvig Seedorff har været så heldig med, at den næsten er på højde med forlægget:

I Aachen ligger i fred Kejser Karl
 og undertrykker en gaben
 Karl Magnus ej at forveksle med Karl
 Mayer, han findes i Schwaben.

Jeg ville nødig ligge på langs
 som kejser Karl i sin kiste
 så hellere leve som schwabisk poet
 en miniature som den sidste.

som Heine til at holde af den diminutive digter. Han bliver et symbol på det mere eller mindre futile i den menneskelige stræben. Det mest patetiske ved ham bliver næsten, at han i modsætning til sin opponent mangler evnen til at le af sig selv. Det må han derfor overlade til Heinrich Heine. At blive gjort til grin af Heine er i virkeligheden ikke en krænkelse, men en hædersbevisning. Karl Mayer har herved opnået den litterære udødelighed, han aldrig har kunnet udvirke selv. Men det er ikke kun Karl Mayer, vi kommer til at le over. Vi ler med Heine af vores korte liv, hvor vi bliver vejret og fundet for lette og får vores forfængelighed ubarmhertigt afsløret. Det liv som på mange måder er både grotesk og komisk, men som er det eneste, og med en dansk digters ord slet ikke er det værste man har.

Og så leger Heine med sit sprog på en måde, der kun tåler sammenligning med Goethe. Men selv om han arbejder med en disciplin og kompetence, der gør ham til af de mest suveræne digtere i den tyske litteratur, så afviger han fra sit store forbillede ved undgå enhver selvhøjtidelighed. Han ikke bare leger, han inddrager også sin læser i denne leg. Den leg der ud over at være en leg med sproget, også er en leg med livet. En leg med livet som indsats.

Leg og fantasi

Jeg har her brugt Heine som eksempel, fordi hans overskridelse af skellet mellem leg og alvor illustrerer ikke bare den store humor, mens også kunstens natur og dermed peger hen på de særlige område af legende virksomhed, der udgør *æstetikens* område, og som dennes overbegreb igen, *kreativiteten*.

Alle de eksempler på legende virksomhed, jeg her har diskuteret, har illustreret overskridelsen, og overskridelsen er nøje knyttet til begrebet fantasi. Ved fantasi frigør vi os for kortere eller længere tid for det faktiske jerngreb. Når vi skal bevæge os fra det aktuelt foreliggende, det manifesterede over til det endnu ikke foreliggende, men mulige, så må vi for det første kunne forestille os disse muligheder, for det andet finde en måde at iscenesætte dem på og for det tredje virkeliggøre disse muligheder. Disse tre processer har jeg i (Karpatschhof 1980) kaldt for hhv. *conceptualisering*, *potentialisering* og *aktualisering*. Det er i denne overgang fra det endnu ikke foreliggende til den nye realitet, at fantasien er det afgørende medium. Og det er derfor, at fantasien er så central i såvel den legende virksomhed som i tilegnelsen.

Det står skrevet, at kun ved at blive som børn igen kan vi komme ind i himmerige. For overskridelsen i menneskets virksomhed gælder det tilsvarende, at den kun finder sted, når vi opgiver vores monomane målrettethed og slipper fantasien og legen løs.

REFERENCER

- BAKHTIN, M.M. (1968): *Rabelais and his World*. Cambridge: MIT.
- BAKHTIN, M.M. (1984): *Problems of Dostoevsky's Poetics*, Manchester University Press, Manchester, 1b [1963].
- BLOCH, E. (1995): *The principle of hope*. Cambridge, Mass. (MIT Press), 1969.
- CLARK, G. (1969): *World Prehistory*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ELKONIN, D. (1988): *Legens Psykologi*, Sputnik, 1978.
- FOUCAULT, M. (1965): *Madness and Civilization: A History of Insanity in the Age of Reason*, New York: Random House.
- GALEBEVÆGELSEN (1984): *Høring om Forholdene på Middelfart Sygehus, Psykiatrisk Afdeling – rapport fra Galebevægelsens høring den 28. april 1984 om forholdene på Middelfart Sygehus, psykiatrisk afdeling*, Amalie.
- HEINE, H. (1843): *Deutschland – Ein Wintermärchen, Kaput III* (1843).
- HEINE, H. (1946): *Et Vinteræventyr, Heines Digt om Tyskland. Gendigtet af Hans Hartvig Seedorff Petersen*. Paul Branners Forlag.
- HUIZINGA, J. (1963): *Homo Ludens – om kulturens oprindelse i leg*, Gyldendal, 1938.
- HULTBERG, H. (1969): *Heine, Heinrich: Levned. Meninger. Bøger*. Munksgaard.
- KARPATSCHOF, B. (1980): Forandring og bevidsthed, *Psyke & Logos 1*: 65-90.
- KARPATSCHOF, B. (2000): *Human Activity – Contributions to the Anthropological Sciences from a Perspective of Activity Theory*, Dansk psykologisk Forlag.
- LEEUEW, S.E VAN DER & A.C. PRITCHARD: *The many dimensions of pottery: ceramics in archaeology and anthropology* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- LEONTJEV, A.N. (1978): *Activity, consciousness and personality*, Engelwood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- LEONTJEV, A.N. (1981): *Problems of the development of the mind*. Moscow: Progress Publ., 1959.
- LOEBERT, H.W. (1984): »Types of Potters Wheels and the Spread of the Spindle Wheel in Germany«, In: S.E. van der Leeuw & A.C. Pritchard *The many dimensions of pottery: ceramics in archaeology and anthropology* Amsterdam: Universiteit van Amsterdam.
- SELMER, Per (1984a): Rapport fra Galelejren, Middelfart 1984, 1. del, *Amalie Vol. 6 nr. 4*, 4-6.
- SELMER, Per (1984b): Rapport fra Galelejren, Middelfart 1984, 2. del, *Amalie Vol. 6 nr. 5/6*, 4-6.
- VEJLESKOV, H. (2000): *Latter, morskab og humor*, Akademisk Forlag.
- VYGOTSKY, L.S. (1978): *Mind in Society*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1930.